

Suma iti Pangkabuklan:

Umun-una nga panag-adal it legal nga balangkas iti karbengan ti daga ken kaamuan ti nainsigudan nga umili ken dagiti lokal nga komunidad iti Peru

Roger Merino

Inadal ditoy nga papel iti panangbigbig iti karbengan ti daga ken kaamuan iti nainsigudan nga umili ken dagiti lokal nga komunidad iti Peru. Sistematisado nga inusig iti napapateg nga nasyonal ken sub-nasyonal nga legal nga balangkas, dyudisyal ken pang-administratibo nga keddeng, napapateg nga pampubliko nga polisiya ken interbyu kadwa dagiti tagadaulo dagiti organisasyon iti nainsigudan nga umili.

Agkurkurang Dagiti Polisiya ken Balangkas nga Mangprotekta Kadagiti Bulnerable nga Nainsigudan

Naadal ditoy nga papel nga dagitoy nga isyu ket agpada nga nakadepende iti desentralisado nga regulasyon ti gobierno, nga agkurang iti mapagmaymaysa nga pampubliko nga polisiya ken panangidaulo iti sektoral nga awtoridad. Mainayon pay, dagitoy legal nga balangkas iti nangilatag iti palpak nga istandard iti panangprotekta iti karbengan ti nainsigudan nga umili.

Dagiti karbengan iti teritoryo ket malablabes magagapo kadagiti sumarsaruno nga rason,

- Katulagan ti abang,
- nalukay nga implementasyon iti prinsipyo iti FPIC (Free, Prior and Informed Consent),
- burukratiko ti pangang ala ti titulo ti daga,
- ken dagiti linteg iti teritoryo nga lumabes kadagiti “conservation areas”, ken dagiti minas ken konsesyon iti langis

Iti epektibo nga proteksyon iti nainsigudan ket malappedan dagiti,

- agkurkurang nga sistema iti panagtipun - lappedanna iti panakairaman dagitoy nga kaamuan ti disenyo ti polisiya iti klima,
- haan nga mabigbig iti karbengan ditoy nga kaamuan iti nainsigudan panggep iti agrikultura,
- awaan ti nalawag nga dalanan iti panagpinansya iti panangpatungpal kadagiti kaamuan nga mabalin nga maiaramid,
- ken reaktibo nga proteksyon nga nakabatay ti pampubliko nga panagparehistro.

Iti panakaawat iti karbengan ti daga ken iti nainsigudan nga kaamuan ti susi iti panakaiaramid iti epektibo nga polisiya

Nagrugi daytoy nga panagadal iti pagarup nga iti karbengan ti teritoryo ken nainsigudan nga kaamuan ket adaan ti sosyal, politikal, kultural ken ispirital nga dimensyon. Dagitoy nga dimensyon ket naipakita kadagiti konsepto ti daga, teritoryo ken kolektibo nga panagtagikua.

Magapo ti sosyo-ekolohikal nga panagbuya, daga iti pisikal nga manipestasyon nga mangited kadagiti nainsigudan iti legal nga karbengan ken obligasyon. Iti met legal nga panagbuya, kolektibo nga panagtagikua iti legal nga urnos nga managpaturay kadagitoy nga legal nga ugnayan. Magapo ti politikal nga panagbuya, teritoryo iti beddeng nga mabalin nga mapang-eggeman iti nainsigudan, iti bukod da nga panagkeddeng.

Iti karbengan ti teritoryo ken iti nainsigudan nga kaamuan ket agpada nga mailadawan kadagiti tallo nga sigud nga kagagalad: **nainsigudan** (inmuna iti estado), **napateg iti ugnayan** (sosyal, kultural weno pulitikal) ken **dayaw** (teritoryal nga saklaw), amin dagitoy ket mabigbig kadagiti internasyonal nga ahensiya ken dagiti saklawen iti panginternasional nga karbengan ti tao.

Dagitoy nga kagagalad ket addaan iti nauneg nga praktikal nga implikasyon. Kas pagarigan, ti kayat na nga saoen ti **nainsigudan** ket amin nga titulo nga naala ket deklarasyon ken iti bukod na, haan nga makailatag iti paglintegan. Iti napateg nga ugnayan ti mangilatag iti karbengan iti teritoryo nga mangpabalina iti pananggun-od dagiti sabali nga karbengen (kas pagarigan, prior consultation, mapaglakoan iti makalap iti teritoryo, mabayadan, panakabigbig kas nainsigudan nga umili, kdp.). Ti kayat nga saoen met iti **dayaw** ket kasapulan nga ada iti naisangsangayan nga legal nga proteksyon nga masaklaw iti entero nga masaksakupan ti nainsigudan nga umili.

Limitado ti panangbigbig iti karbengan ti daga dagiti agdama nga legal nga pamayan

Sinukisuk ditoy nga panag adal dagiti programa nga saklawen iti agduduma nga sektoral nga awtoridad, karaman dagiti para iti Aglawlaw, Kultura, Transportasyon ken Komunikasyon, Enerhiya ken Minas, Agrikultura, Hustisya (pampubliko nga rehistro) ken iti Presidente ti Konseho iti Ministro (Beddeng ti Teritoryo).

Nakalap ditoy nga panagadal nga iti **karbengan ti masaksakupan ket parehas nga mabigbig ti direkta ken indirekta dagiti ahensya** karaman dagiti sumarsaruno nga panggep:

- Panangited ti titulo iti daga kas pamuspusan ti panangparegta iti pannakairaman ti gimong ken panangbukel iti lokal nga ekonomiya; ken pamuspusan met lang ti panangprotekta ti kaaw-awayan
- Panangipatungpal ti karbengan nga makiurnong iti panang-aprubar kadagiti polisiya ken iti panangipatakder iti extractive projects (dadakel nga minas, dam, geothermal) ken imprastruktura;
- Pangeggeman dagiti naikari ken dagiti imununa nga tulag ti panangbukel ti addang nga pangekonomiya.
- Protektaran ti dayaw ken kultura dagiti nainsigudan nga nangisina iti bukod da ken dagiti nainsigudan nga haan nga nasagid ti moderno nga kagimongan.

Nu pay kasta, pudno nga limitado iti pananggunod kadagitoy nga panggep. Manmano iti titulo ti daga nga naited iti komunidad. Haan nga mairespeto iti napateg nga ugnayan nu mangipatpangpal iti panagtipun ti umili, nga mairato nga kurkur-it laeng iti dokumento iti arig na imbes kuma nga maysa nga pamuspusan nga mangprotekta ti karbengan iti bukod nga panagkeddeng iti nainsigudan. Naibati nga nakatiwangwang iti dayaw ti nainkalinteg nga teritooryo babaen ti legal nga balangkas nga haan nga mangbigbig ti karbengan iti natural nga kinabaknang babaen iti linteg iti teritoryo.

Agkurkurang ti komprehensibo nga polisiya maipanggep iti nainsigudan nga kaamuan

Maipanggep iti nainsigudan nga kaamuan, naipakita ditoy panagadal nga, nupayman haan nga naikari nga bigbigen ti 1993 Political Constitution ti karbengan iti nainsigudan nga umili panggep kadagitoy nga kaamuan, pasaray met nga mabigbig iti karbengan iti kultural nga identidad. Mainayon pay, ti obligasyon ti panangprotekta ti nainsigudan nga kaamuan ket mabigbig iti adu nga Internasyonal nga katulagan nga pinirmaan iti Peru. Dagitoy nga instrumento ket nainayon iti Convention on Biological Diversity (1992), Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (2003), International Treaty on Plant Genetic Resources for Cultural Heritage (2003), International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture (2001) ken Nagoya Protocol on Access and Benefit Sharing (2010).

Nu panggep iti sektoral nga regulasyon, ti nainsigudan nga kaamuan ket mairato nga “cross-cutting issue” (isyu nga tumagos ti adu nga agnanayan nga aspeto), nupayman iti talmed ken saklaw ti proteksyon ket agduduma babaen iti sektor. Ti kasta nga tukad, kankanayan nga bigbigen laeng ti sektoral nga awtoridad iti nainsigudan nga kaamuan pasaray weno babaen iti implikasyon ken kaawanan iti komprehensibo nga polisiya.

Tapnu maipakita, ti nainsigudan nga karbengan iti nainsigudan nga umili ket mabigbig nga umumno nu panggep iti kaamuan da iti kabakiran, nga nagpapinget iti pagkasapulan nga mangdawat kenkuada iti Free, Prior and Informed Consent tapnu mangusar ti kinabaknang iti kabakiran. Ti paset iti karbengan ti lenggwahe, inter-kultural nga edukasyon ken inter-kultural nga panang-aywan ti salun-at, iti kaamuan ti nainsigudan ket mabigbig nga adaan ti nainsigudan nga pateg, nga nagpapinget ti karbengan kas maysa nga aspeto iti kangrunaan nga linteg iti respeto para iti kultural nga identidad.

Ito sabali nga paset, maproteksyon daytoy maipanggep iti akem na iti demokratiko nga pangtipun, kas iti Prior Consultation, nga kasapulan nga iraman iti interkultural nga tungtungan. Importante iti akem na iti addang nga sangoen iti climate change ken iti konserbasyon iti “protected natural areas”. Usto met, nga naduma-duma nga organisasyon iti nangilatag iti demokratiko nga pangtipun nga agkuri magapo iti pagpagarup nga iti nainsigudan nga kaamuan ket makaited iti napateg nga kontribusyon iti popolisiya iti aglawlaw. Ngem iti aktwal, dagitoy nga mekanismo ket palpak ken bassit laeng iti epekto na.

Ito panakapresentar iti nainsigudan nga kaamuan kas tungtungan laeng iti “intellectual property” ket nayun pay nga isyu. Ito national competition and intellectual property institute, INDECOPI, ket nangilatag iti duwa nga rehistrasyon – pampubliko ken pangpribado – tapnu mapabalina dagiti nainsigudan nga protektaran iti kaamuan da ken agbenepisyo babaen iti panakausar na dagitoy nga kaamuan. Kabayatan iti agnaynayon nga bugso iti kaamuan nga narehistro, bigbigen laeng iti agturturay nga regulasyon iti karbengan ti kolektibo nga kaamuan nu pay laeng narehistro daytoy nga kaamuan. Sakbay na nga marehistro, maikonsidera iti kaamuan kas pampubliko nga sakup ken awanan iti legal nga proteksyon. Ti nainsigudan nga kaamuan iti sektor ti agrikultura, kas pagarigan, iti organic nga panagtalon, henehenerasyon nga panagtalon ken bukbukel, ket haan nga nalawag nga maproteksyonan. Imbes pay, dagiti balangkas nga pangregulasyon ket ununaen na iti panagpatubo, teknikal nga panagsanay ken panakapisok iti free market.

Haan nga marikna dagiti organisasyon ti nainsigudan iti suporta ti estado ta agkurkurang dagiti legal nga balangkas

Ti kayat na nga saoen, dagiti balangkas pangregulasyon nga agpatpaturay iti karbengan iti teritoryo ken nainsigudan nga kaamuan ket tumagos iti kada sektor, ngem napirsay-pirsay, ti kayat na nga ibaga, awan ti komprehensibo nga polisiya nga mausar. Ken awan met laeng iti plano iti multisektoral ken sektoral nga paset nga mangilatag iti espisipiko nga talmed kadagitoy nga paset.

Uray iti konstitusyon ket pasaray laeng nga bigbigen ti karbengan iti teritoryo ken iti nainsigudan nga kaamuan, kabayatan na met nga iti istandard ti internasyonal nga karbengan pangtao ket palpak nga mangpapinget iti malago nga legal nga panakabigbig iti karbengan ti panagkeddeng iti nainsigudan. Haan nga agtalek dagiti nainsigudan ken

lokal nga organisasyon nga masurot dagitoy balangkas pangregulasyon ken ipatungpal ti napapateg nga awtoridad dagitoy.

Nu maipanggep met iti panangbigbig iti beddeng ti sakup, umannugot dagiti oorganisasyon ti nainsigudan nga nakonsulta nga dagiti agdama nga proseso para iti pangang ala iti titulo ti daga ket naburukrasya ken nangina nga isu pay ti mangdangran kadagiti komunidad. Umannugot da met laeng nga haan nga interesado dagiti pampubliko nga awtoridad nga sabaten ti kasapulan iti nainsigudan nga umili panggep ti karbengan da iti teritoryo. Imbes pay, dagiti awtoridad ket sapulen da nga pirsay-pirsayen iti nainsigudan nga teritoryo ken liklikan da pay iti linteg nga panang dawat iti Free, Prior and Informed Consent.

Proposisyon nga addangan dagiti pangteritoryo nga isyu

Adu dagiti naduma-duma nga proposisyon nu pakas anu nga masango dagitoy nga problema.

- Ti maysa ket panag-organisa iti pampubliko nga sektor nga katinnulong iti nainsigudan nga umili. Ti panangiaramid na ket mangkasapulan iti dakdakkal nga tipak iti badyet ken nayon pay nga teknikal nga rekurso nga mangipabalin kadagiti pangrehion nga gobierno nga mangiproseso ti aplikasyon para iti titulo ti daga ti nabibiit ken nalaklaka. Ito bangir na, agkasapulan met daytoy iti mas simple nga proseso iti administratibo ken nalawlaw panangiaras iti impormasyon tapnu makatulong kadagiti komunidad nga mangipasa iti kasapulan nga papeles nga haan nga umasa kadagiti pangruwar nga “legal advisor”.
- Ito panagpaturay iti masaksakupan ket mabalina met laeng nga maurnos babaen iti “ad hoc reforms”, wenna kayat na nga saoen ket komisyon nga para iti espisipiko nga panggep. Dagitoy nga reporma ket makailatag ti pampubliko nga rehistrasyon nga mangbigbig ti legal nga personalidad dagiti bukod nga panagturay iti teritoryo. Dagiti nainsigudan nga teritoryo ket agkasapulan ngarod nga umannugot kadagiti legal nga kurnosan para iti kolektibo nga panagtagikua, nga sumorot iti katupag nga pangadministratibo nga linteg iti panangparehistro.

- Iti mas abisyoso nga pamayan ket reporma iti teritoryal nga pananggobierno iti entero nga gimong. Iti kasta nga eksena, ti nainsigudan nga gimong ket mailatag nga nayon nga tukad ti gobierno iti uneg ti pang-organisasyon nga istruktura iti estado. Ti katupag nga pangteritoryo nga yunit ken iti beddeng ket mabigbig iti batas, haan laeng ng tungtungan iti pampubliko nga rehistrasyon. Iti kasta, ti pangteritoryo nga karbengan ket haanen nga tungtungan laeng ti karbengan ti panagtagikua iti sidong ti teritoryo ken panangkeddeng iti lokal ken probinsyal nga gobierno, ngem karbengan nga sia-adda iti teritoryo ti uneg ti keddeng kadagitoy nga gobierno.
- Panggep met iti partisipasyon dagiti organisasyon ti nainsigudan dagiti pulong ken plataporma iti climate change, masapol nga papigsaen dagiti representante nga organisasyon babaen iti pananglatag iti nalawlawag nga guideline nu sino-sino iti makipaset ken pakasano. Maud udi, imbes nga agiaramid iti adu-adu nga komisyon iti agduduma nga aspeto iti nainsigudan nga kaamuan nga kankanayan nga agkurang nga manggun-od iti napateg nga resulta, kasapulan nga itandudo dagiti sektoral nga awtoridad nga responsable para iti kultura iti panangpabukel iti multi-sektoral nga polisiya para iti nainsigudan nga kaamuan.

Dagiti proposisyon nga mangsango iti isyu ti nainsigudan nga kaamuan

Nu maipanggep iti nainsigudan nga kaamuan, dagiti organisasyon nga nakonsulta ket umannamong nga haan nga ammo ti nalawlawag nga masa dagiti agdama nga lehislalibong nga balangkas ta haan nga epektibo nga naipaiwaras kadagiti komunidad. Umannamong da met laeng nga dagiti agdama nga plataporma ti panagurnong ket nalukay. Iti kasta nga puntos daytoy nga panagadal ket agit ited iti sumagmamano nga proposisyon.

- Umun una, kasapulan manen nga ikonsidera dagiti lehislador iti proteksyon iti kaamuan kas intelektwal nga tagikua, ta isu met nga nainsigudan daytoy nga karbengan. Nu usaren dagiti kompanya wenno indibidwal daytoy nga kaamuan, karbengan dagiti umili nga malablabsan iti kaamuan da nga maus-usar nga awanan pakada nga pasardengen iti dayta nga aktibidad, uray pay no narehsitro wenno haan iti kaamuan. Iti kasta nga pamayan, agbalbalin nga idawat iti proteksyon ti amamin nga nainsigudan nga kaamuan.
  - Nu maipanggep iti henerasyon nga panagtalon ken “agroecological farming”, (sustainable nga panagtalon kasilpo iti aglawlaw), ada dagiti proseso ti panangtipun (kas iti Participatory Guarantee System) nga mangpabalina kadagiti komunidad nga masertipasyon dagiti agroecological nga produkto da. Nupay man kasta, adu nga babassit nga produser ti agdawdawat ti implementasyon iti espesipiko nga regulasyon iti sertipikasyon.
-

